

Dr. IMREH ISTVÁN

JEGYZETEK NÉPRAJZRÓL ÉS TÖRTÉNELEMRŐL

A kapcsoltság és különállás

Kezdetben (és hogy mélyebbre ne ereszkedjünk az időben, hadd legyen a kezdet a reformkor) a társadalomvizsgáló még egységében, teljességében kívánta ábrázolni a földet és az embert, a tájat és a népet. A polihisztor akkoriban gyakoribb volt, de nem csupán azért, mert könnyebben lehetett több tudományágban tájékozódni, hanem az egységbenlátás fokozottabb igénye miatt is. Benkő József egyazon lendülettel tanulmányozta a botanikát és a históriát, Brassai Sámuel pedig az egyetemes érdeklődés legendás példaképévé vált. Az első magyar megyei monográfusok közül Hodor Károly arra törekszik, hogy Doboka vármegyének „természeti, polgári, erkölcsi, gazdasági, tudományos, egyházi és hadi, múlt és jelenkori mivoltát” tárja fel. Kozma Pál Zaránd megye monográfiáját a Tudós Társaság 1846-i felhívása nyomán írja meg. Ennek szerkesztői azt igénylik, hogy: „Készíttessék bármely... vármegye vagy terjedelmesebb vidék vagy nevezetesebb város történeti, földirati és statisztikai leírása, oklevelek és egyéb eredeti és hiteles kútfők szerint!” Kővári László már előbb, 1842-ben sok kisebb hazai útleírás szerzőjét követve — könyvet ír a Székelyföldről, elmondva, amit ő maga lát, tapasztal és azt, amit „írás és népmonda előad”. 1848 után ezt a hagyományos utat járja Orbán Balázs is, aki ilyen címet talál nagy munkájának: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Nem véletlen tehát, hogy a mai néprajzosok és a történészek is elődüként tisztelik.

A sok-sok kezdeti botladozó lépés, „népismei”, „encyklopédiai” törekedés célja tehát a tájkeret, a természeti és földrajzi környezet leírása és benne a nép, a „társas viszonyok” számbavétele oly módon, hogy a jelen múltba ágyazottan és jövődőt kémelve szóljon az olvasóhoz. Módszereiket tekintve az is jellemzi az úttörőket, hogy a látott, a hallott, az írott információs anyagot egybeötvözötten használják fel a társadalmi kép kialakításához.

Mind a néprajz, mind a történelem a hagyományokhoz visz közel, ezért éreztük illendőnek a tradíciók felől bizonyítani azt a közös eredetet, szoros kapcsolatot, amelyet ma a társadalom integralista szemléletmódja néven követendő példaként, egyedül helyes útként emlegetnek. Mind többen vallják ugyanis: a társadalmi valóság egyetlen egységes egész, és hogy a szakosodás, az új és új diszciplínák kibomlása csupán a különböző egymásba átmenő mozgásformák jobb nyomonkövetését szolgálhatja.

Volt azonban olyan időszak, amely a néprajzot egyszerűen a história segédtudományaként emlegette. Pierre Vilar a tudományok kapcsolatait boncolgatva ma is a történettudományt tiszteli alaptudomány-

ként (fundamentális diszciplínaként). Fréderic Maura — a XVI. századi Európa gazdasági kérdéseit elemezve — mondja, hogy a történelemnek kell „felszólítania” minden más társadalmi tudományt mint a megértés „eszközeit”. A szociológia nézőpontjából szemlélődve és ítélkezve Maurice Duverger viszont már úgy látja, hogy a történelem nem önálló, hanem segédtudománya minden társadalmi diszciplínának, genetikus szociológiája a nemzetnek. Régi és ismételten fel-felbukkanó nézet az, amely néprajzot és történelmet is csupán a szociológiai általánosításhoz anyagot összehordó szorgos munkásként becsül. Végül Pierre Chaunu — Lucien Febvre egységességet valló gondolatait helyeselve — a kölcsönös segítés viszonyát tartja egyedül helyesnek.

A kölcsönös segítésnek, az együttműködésnek sok a hirdetője. A különállás megőrzése mellett szól az az érv, hogy a hagyományos etnográfia és história mind módszerében, mind abban, amit feladatként vállal, számottevő mértékben különbözik. Az előbbi a népi műveltség élő, eleven, de mindenképpen mai, recens megnyilatkozásainak elemzésével foglalkozik; jelen időben beszél tehát a múltról, míg az utóbbi azt teszi, „mi lényege”: az eltűnt idő nyomában jár. Ezért a néprajzos valóban rajzol is, fényképez, megfigyel, kikérdez, s a régész a föld mélyét, a történész a levéltárakat kutatja, hiszen az ő anyaga közvetlenül nem szemlélhető. Eltérést jelent az is, hogy a népi műveltség, a föld régi művelési módja vagy például a falusi szokás mindkét tudományágat egyaránt érdekli, csak éppen a néprajzost „még jobban”; hiszen a történész a régi öltönyt legfeljebb egy sorban ha megemlíti, az etnográfus viszont hosszú fejezetet vagy talán könyvet szentel a rajta levő csipkedísznek; vagyis több részletet, adatot tár fel, ír le. Ugyanazt a jelenségcsoportot, ugyanabból az időkeretből mindketten elemezhetik tehát, de mást vállalva feladatul és másként kérdezve, más módon vizsgálódva.

A kölcsönösség

Aki azon töpreng: hogyan és miért nagy segítője a múltban búvárkodónak a néprajzos, forduljon a régen volt historikushoz, olvassa el Tagányi Károlynak a földközösség történetéről 1894-ben írott munkája kezdő sorait. „*A kultúrtörténet* legtöbb kérdésénél — írja —, úgy ennél is: a mai állapotokból kell kiindulnunk s úgy menni visszafelé mindig régibb és régibb korba, hogy azután: a mentül régibb, annál homályosabb s szűkebb szavú emlékeket könnyebben megérthessük.” Rendkívüli tisztánlátással és sok, később nevezetessé váló, újszerű elmélet alkotóját megelőzve jelöli ki Tagányi a történelem jelenközpontú vizsgálatának ezt a sajátos módszerét. Kelet-Európában a századforduló idején még megbújt a népi életben ősi korok sok maradványa, éltek középkorias formák, eszmék és hiedelmek, a feudális világ zárt, hagyományos viszonyainak eszközei, szokásai, a régi idők szájhagyományok révén öröklődő emlékei. Ebből a „jelenből”, a még szemlélhető, vizsgálható teljesség oldaláról, tehát a néprajz felől kívánja Tagányi a mindinkább szűkülő folyam medrét a forrásig követni. „Mert minden tagosítatlan határban egy darab történet fek-

szik kinyitva előttünk — mondja említett tanulmányában — a maga művelési rendtartásaiban, felosztásaiban, dűlőiben, parcelláiban, azoknak terjedelmében, elnevezéseiben stb. Etnográfusoknak és történészeknek sietniök kell, míg az ősi... gazdasági életnek e nyomdokait a tagosítások a föld színéről el nem törlik.” Ilyenszerű munkaterületen való együttműködést kínál tehát a történet- és néprajztudomány művelőinek. Szemléletmódja azonban lassan hódít teret, és győzelemre talán csak ma számíthat, amikor a néptömegek mindennapjaira is kíváncsivá váltak a historikusok. A néprajz pedig — és ez lényegéből következik — azokat a múltidézőket segítette és ajándékozta meg anyaggal ma is, akik uralkodók és hadvezérek pompás szálláshelyeit odahagyva zszindelytetős házakba is hajlandók bekopogtatni.

A kölcsönösségnek szintén kaput táró körülmény, hogy a mélyreható társadalomtörténeti elemzés ma nem mindig vállalhatja munkaterületként már kezdetben az állami, a nemzeti kereteket. Ahhoz, hogy ezt kitölthesse, előbb le kell szállania a megyéig, a tájegységig, a városig, a céhekig, a faluig vagy éppen a családig, tehát kisebb szerves életegységekig, amelyek kereteiben a rendkívül szívós formák — példaként most csak erre utalunk — sok-sok elemét őrzik a múltnak. Ezekben a kétségkívül fogyó számú, közösségi tartalmukat nemegyszer már vesztő társadalmi alakulatokban való tájékozódáshoz pedig a néprajzos módszere, a közvetlen megfigyelés éppen úgy szükséges és otthonos eljárás, mint a föld kérgét vallató régészeti vagy a levéltárat faggató történészi munkamód. Henri H. Stahl és Ion Donat az etnográfia és a történelem, Ovidiu Bîrlea pedig a folklór és a történelem kölcsönösségéről ír és sorakoztat fel az egymásrautaltságot bizonyító példákat (*Revista de etnografie și folclor* 1966.1.sz.).

A hazai néprajztudomány kiváló eredményei bőven kínálnak anyagot a szemléltetéshez. Zsong is bennünk sok olvasmány-émlék, de terünk sajnos csak jegyzeteket engedélyező. Azt azonban el kell mondanunk, amit a három évtizeddel ezelőtti bálványosváraljai szociográfiai felmérés során megtanultunk: *a parasztság-, az agrár-, a falu-történet művelése csakis az etnográfia segítségével érlelhet életes, a teljességet tükröző tanulmányokat.* Természetesen a legszélesebb áramlással az 1848-as forradalmat követő évszázad sodorta az anyagot a kutatóknak, de a jobbágy világnak, az „úrdolgas” életnek sok iratanyagban fel nem lelhető ténye is feltárult az emlékező öregek szava nyomán, végül felbukkantak olyan babonás hiedelmek, meseelemek, dalokba ötvözöten vagy tárgyakra faragottan olyan emlékek, maradványok, jelképek, amelyek az évezredek múltba vezettek vissza.

Az együttes munka során arra is fény derült, hogy a történettudomány nemcsak szívesen törleszt, hanem van is miből fizetnie. Mindenekelőtt biztonságot tud adni a néprajznak, azáltal, hogy szilárd időrendet kínál. Etnográfus munkatársaink vallották, hogy tudományuk elhanyagolta a diakrónikus vizsgálatot. A népi műveltség világa ily módon tűnhetett valaminő ősi, öröktől való merev és mozdulatlan tömbnek, amely múltat és jelent kortalanul egyaránt otthonának tudott. A néprajz anyagának történeti-társadalmi képbe való beilleszté-

sét megnehezítette vagy meg is gátolta az, hogy az értelmüket veszített formai elemek, a maradványok, a régi szokások, eljárások, a változatok vagy éppen az új jelenségek keletkezésüktől, a társadalmi folyamatbeli helyüktől elszakadtan olvadtak egybe az ún. népi kultúra kohójában.

A régészet leletanyaga, a levéltár iratállománya — ha nem is mindig, de igen sok esetben — biztos fogózkodót, az idő-óceánban támaszpontot tudott kínálni az etnográfusoknak. Vargyas Lajos (*Néprajzi Értesítő* 1961) ezért számol be *Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz?* című tanulmányában a recens vizsgálatot és a történeti kutatást ötvöző módszerről, valamint a történeti-néprajzi formáról, arról, amelynek anyaga néprajzi, a kutatás módszere pedig történeti és néprajzi, hiszen a vizsgálódónak a népi műveltség jelenben élő tényeit és az ahhoz adalékokat szolgáltató írott forrásokat egyaránt tanulmányoznia kell.

A néprajz azonban nemcsak kronológiát, a fejlődésmenet jelzőoszlopait, valamint az ahhoz kapcsolódó adatanyagot veheti át a történetiától; a feltárt társadalomképpel beleépülhet, vagy hogy a kölcsönösséget így is kifejezzük: egybeépülhet azzal, amit a történelem a társadalom fejlődéstörvényeiről megtudott, hiszen a történelem központi feladata, hogy felderítse a társadalmi alakulatok szerkezetéről és működéséről a lényeges elemeket. Az etnográfus tehát olyan folyamatban ábrázolt strukturális és funkcionális társadalmi kerettel rendelkezik, amelybe magyarázó tényezőket, élőbb, életszerűbb elemeket, addig ismeretlen formákat, színeket vihet bele; és ebben, beleillesztetten, a népi műveltség is gazdagabbá, tartalmasabbá válik. Ez természetesen nem a levéltárakat kutatók hite csupán, a „népisme” vizsgálói a maguk útján járva szintén eljutottak oda, hogy már nemcsak a paraszt meséje, zenéje, szöttese, kancsója vagy munkaeszköze érdekelte őket, hanem a mindent magába ölelő társadalmi valóság-egész és a benne társas kapcsolatainak szövevényében élő ember.

A szövetkezés

Abból indultunk ki, hogy: kezdetben volt az egység. A társadalmi tudományok differenciálódása, szakosodása szükségszerű folyamat, mint ahogyan az ma a további önállósodás mellett az integrálódás. A természeti népek vizsgálatára szakosodott és eddig külön úton járó etnológia és a paraszti kultúrákat leíró és elemző etnográfia ma közeledik egymáshoz. Az utóbbi pedig már feleli tárgyi és szellemi birodalmakra való kettészakadottságát. A strukturalizmus — napjainkban annyi vitát kavarázó — módszere már nemcsak a néprajzosok belügye. A szociálanropológia szintén elhagyta az emberi fejlődés történelem előttinek nevezett szakaszát, és már a szociológiához illő feladatokat követel, sőt arra is hajlik, hogy egyetlen tudományágba ötvözzön embertant, régészetet és néprajzot. Sokakat foglalkoztat az emberrel foglalkozó egyetlen diszciplína, a minden társadalmi tudományt felölelő antropológia kialakításának lehetősége is.

A történész és a néprajzos szövetkezése ilyen körülmények közepe nemcsak jogosult, hanem nagyon szerény törekvés is. Mi teszi az együttműködés dolgában derűlátóvá a historikust? Mindenekelőtt azok a jelenségek, amelyek a néprajztudományban megfigyelhetők. Ilyen — hitünk szerint — *a teljességre törekvés* mind erősebben ható igénylése. Mi is volt régen a cél? A jelenségek szakszerű leírása, osztályozása, területi elterjedtségének, műveltségelemek vándorlásának, cseréjének feltérképezése, hatások keresése, variánsok gyűjtése, tipológiák megalkotása stb. Mindez bőven kínált feladatot, és születtek is szép, hasznos, értékes néprajzi tanulmányok. Ma azonban már nagyobb az a követelmény, amelyet maguk az etnográfusok állítanak maguk elé. Társadalmi alakulatot, abban struktúrát látnak maguk előtt, és fel akarják fedni, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a szerkezet elemei, meg akarják érteni az egész bonyolult függvényrendszert.

Ezért például az NDK-beli paraszti termelőerőket elemző népes csoport Wilhelm Jakobeit szerint mindenekelőtt a források körét terjeszti ki, lecsapva történelmi jellegűekre is. Az írott anyag, az oklevelek, a statisztikai, államszámviteli adatok, a mezőgazdasági irodalom, a parasztújságok mind feldolgozásra kerülnek, de a régi képzőművészeti alkotások is a forrásokat gazdagítják. Elmondja azt is, hogy „...nemcsak az összes szerszámokat, munkamódszereket, gazdálkodási mozzanatokat olvasztjuk be [a kialakítandó képbe] a vetéstől az aratásig, hanem ipari növények művelését, állatgazdaságot, elsajátító gazdaságot, táplálkozást, rostfeldolgozást, házat és udvart, szállítást, kereskedelmet és fuvarát; továbbá a paraszti népességnek a falu egyéb dolgozó csoportjaihoz való vonatkozásait, valamint olyan kérdéseket, mint a munkatermelékenység, munkamegosztás és munkaidő, munkaritmus és munkadal, munkához való viszony, munkaszokások, munkaruha, a munka és munkaszerszám hagyománya és végül a munka és munkaszerszám fejlődési folyamatai és átváltozásai”. A szociológia vagy a történettudomány talán változtatna egy keveset ezen a problematikán (sok-sok szép és eligazító részletet konvenciói miatt restellne tárgyalni), de ha az ember és a munka, a társadalom és a gazdaság kölcsönhatását, valójában tehát a termelőerők történetét kutatná — neki is ezen az úton kellene haladnia.

A bálványosváraljai falukutatással egyidejűleg folyt a borsavölgyi kutatás, amelynek során (1943-ban) Járdányi Pálnak már úttörőkre kellett hivatkoznia, amikor a kideiek zenei életét „szociográfiai” szemlélettel kívánta elemezni, és a könyvben valóban a zene és az ember, a zene és a társadalom viszonyát tárgyalja, nem csupán ősi dallamokat vagy szövegeket gyűjt. Vajkai Aurél ugyanakkor és ugyancsak a Borsavölgyében a népi orvoslást tanulmányozza. Könyvében szintén az összefüggések keresésére, a teljességre tör; egyaránt néprajzinak minősül ily módon a bajelhárító mozdulat, a nép ősi hitvilágának töredéke, a tapasztalati tény, az orvostudományból kikopott nézet. A népi gyógymód és a patika tehát együtt illeszkedik bele az egységes, a jelenségek változásait is rögzítő folyamatba. Ma mindez még indokoltabb kíváncságot ébreszt. A csak ősi, a csak hagyományos kutatása úgy válik

elavulttá, mint ahogyan ma a valamikori kincsekre, királýsírokra vadászó régészet is csak emlék.

A teljesség és az elmélyültség napjainkban már megkeresi azt a társadalmi alakulatot, amelyben valóban egységében és összefüggéseiben vizsgálhat társadalmi szerkezetet. Példaként hadd idézzük a magyarországi Átány község monográfiáját. E modern falumonográfia eredménye — hogy csak mennyiségi elemekkel érzékeltessük a vizsgálat méreteit — 2200 begyűjtött tárgy, 5000 fénykép s több mint 10 000 oldal helyszíni feljegyzés. Ilyen vállalkozásról Japánban is tudunk; itt több észak-amerikai egyetem összefogásával, három szerző, húsznál több kutatóval egyetemben négy éven át vizsgált egy alig 130 lakosú rizstermelő falut; s mellette húsz községben folyt az egyedit az általánostól elkülönítő ellenőrző vizsgálat. Térbeli arányait és a résztvevő tudósok számát tekintve a szovjetunióbeli etnográfusok falumonográfia terve vezet. Az egyes tájegységek sok-sok tipikusnak ítélt falujában folyik a múlt század közepéig visszamenő vizsgálódás, és az anyagból már meg is jelent öt kötetnyi.

Mondanunk sem kell: az említett módon folyó újszerű néprajzi kutatások olyan bővizű forrásokat nyitnak meg, amelyekből árad a história felé — a lelet- és iratanyagban csak jelzett vagy még csak meg sem említett — információ. Olyan, amely értelmezni tanít homály fedte jelenségeket, fényt vet kevésbé ismert életterületekre, s feltár olyan részleteket, első látásra köznapitényeket, amelyek éppen a legrejtettebb, legbensőbb emberi viszonylatokat, érdekeltségeket, mozgatóerőket, magatartásformákat segítenek felfedni és értelmezni.

A szövetkezés, az együttműködés — mint láttuk — már csak azért is elkerülhetetlen, mert az újcélú néprajztudomány a módszertan síkján legjellegzetesebb vonását, a recens jelenségek közvetlen vizsgálatát sem tiszteli fétisként. Ott pedig, ahol az anyag, a társadalmi valóság egybeesik, és a történeti, valamint néprajzi módszerek is keverednek, ott a kutatás sajátos célkitűzései, tudományos konvenciók megszabta több vizsgálódási forma, bizonyos jelenségek részletezőbb elemzése külön néprajzi feladatkörnek marad ugyan — de már nagyon szorosan egybekapcsolódik az etnográfus és a historikus munkája.

A komplex-kutatásról sok szó esett az utóbbi időben. A *Művelődés* hasábjain „a jelenkori krónika” írásának módját vázolván, mi is emlegettük. Végezetül tehát csak arra utalnánk, hogy a nemzetiségi önismertet szolgáló helytörténeti kutatás síkján mindinkább szükségesnek látszik az egymáshoz kapcsolódó tudományágak munkásainak szövetkezése egy-egy feladat korszerűbb megoldására.